

Vuk'uzenzele

Vha i diselwa nga Vhudavhidzani ha Muvhuso (GCIS)

English/Tshivenda

Lambamai/Shundunthule 2022

Mbekanyamushumo ya u netshedza vhana zwiliwa zwikoloni i vha thusa uri vha si twe na ndala

Vhagudi vha padaho milioni dza tahe vha wana zwiliwa zwa pfushi zwikoloni nga fhasi ha Mbekanyamushumo ya Lushaka ya u Netshedza Vhana Zwiliwa Zwikoloni (NSNP) ye ya thomiwa nga muvhuso nga nwaha wa 1994.

Mbekanyamushumo iyi yo livhiswa kha u khwinifhadza ndila ine vhana vha guda ngayo ngauri i fhungudza vhushayapfushi na ndala khathihi na u ita uri vhana vha ye tshikoloni duvha linwe na linwe, nga maandla kha zwikolo zwo shayaho.

“Mbekanyamushumo iyi ndi ya ndeme kha u bveledza phanda pfanelo dza vhagudi dza u wana zwiliwa zwa ndeme khathihi na pfunzo ya mutheo u ya nga ndayotewa”, hu talutshedza Muthusaminista wa Pfundo dza Mutheo, Dokotela Vho Reginah Mhaule.

Nga nwambo wa mbekanyamushumo iyi ya NSNP,

vhana vhanzhi zwazwino vha vho kona u ya tshikoloni nga tshifhinga nahone misi yothe khathihi na uri u kona u thetshelesa havho musi vhe ngomu klasini na hone ho khwinifhadzea.

U ya nga vha Muhasho wa Pfundo dza Mutheo (DBE), vhagudi vha a funzwa na nga ha mikhwa yavhuji ya ku lele na matshilele.

Zwikolo zwi khou dovha hafu zwa tutuwedzwa uri zwi dithomele ngade dza zwiliwa u itela u engedza kha izwo zwine zwa netshedzwa nga NSNP. Vhagudi, vhadededzi na vhabebi vha a gudiswa uri vha dilimele zwiliwa zwavho.

Pfufho dza NSNP

Tshikolo tsha Phuraimari ya Thabang tshi wanalaho fhaa Bethlehem kha vundu la Free State, ndi tshinwe tsha zwikolo zwine zwa khou vhuvelwa nga mbekanyamushumo iyi ya NSNP. Tshikolo itshi tshi kha di

tou bva u thuba Pfufho ya u vha Tshikolo tsha Khwinesa u bva kha mbekanyamushumo ya NSNP. Pfufho idzi ndi dzine dza fhululedza kutshimbizelwe kwa mbekanyamushumo dza zwiliwa zwikoloni musi hu tshi sedzwa maitele a zwa vhuthathazwitzhili na tsireledzo, zwiliwa zwi re na pfushi, ngade dza zwiliwa na pfundo dza nga ha zwiliwa.

“Ndi pfa ndo takala vhumkuma u vhona uri tshikolo itshi tsho thuba pfufho iyi,” a no ralo ndi Vho Seyanokeng Sejake vhane vha vha thoho ya tshikolo itshi tsha Thabang u tou bva minwahani ya 24 yo fhelaho.

Tshikolo itshi tsha Phuraimari ya Thabang tsho di vha tshi tshi khou tshimbizwa mbekanyamushumo yatsho ya u netshedza vhana zwiliwa u tou bva nga nwaha wa 1994. U swika zwino, tshikolo itshi tshi lusa u vhona uri vhagudi vhatsho vha lingano 1 065 vha khou

wana vhuragane havho vhu re na pfushi duvha linwe na linwe u bva kha mabindu a re heneho nga tsini.

Zwiliwa izwo zwi bikwa nga mirado ya tshitshavha vhane vha sa shume vhe vha

tholwaho nga khorombusi ya tshikolo (SGB).

“Vhashumi vhashu vha rathi vhane vha shuma vha sa wani mbadelo (VHS),

Zwi khou bvela phanda kha siatari 2

Mulimi a re na vuholefhalu u sikela vha-dzulapo mishumo

Siatari 6

MDDA i shandukisa maitele a u lambedza nyanda-dzamafungo dza zwitshavha

Siatari 12

U vhalwa Vuk'uzenzele kha vha danulode GOVAPP kha:

Search for SA Government on Google playstore or appstore

KHA VHA RI KWAME

Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusaithi: www.gcis.gov.za

Imeli: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Luŋingo: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

NDI YA MAHALA A I RENGISWI

Zwi bva kha siatari 1

ndi vhone vhane vha bika zwiḽiwa zwe zwa ṽetshedzwa nga Muhasho wa Pfunzo une wa avhela masheleni a zwiḽiwa izwi kha tshikolo", hu amba Vho Sejake.

Havha vhashumi vha tou wana fhedzi masheleni a si gathi a u vha livhuwa kha mushumo wavho wa u bikela vhagudi.

"Tshikolo tsha Phuraimari ya Thabang tsho dzhia vhuimo ha u thoma kha vhuṽambouvhu ha u avhelwa pfufho idzi nga mulandu wa u shuma nga nungo dzoṽhe khathihi na

vhuḽiimiseli ha khorombusi yatsho, vha tshigwada tsha vhulanguli hu tshi katelwa na Komiti ya NSNP ine ya shuma zwavhuḽi", hu amba Vho Sejake.

"U fara tshifhinga zwi tou vha maitele a ḽuvha na ḽuvha. A ri tendeli zwa u sokou lova tshikolo hu si na tshiitisi tshi pfalaho, ngauralo, a ri na vhagudi vhane vha sokou fhedza nga u litsha tshikolo vhukati. Zwa u kona u thetshesha tshifhinga tshilapfu ha vhagudi vhashu musi vhe ngomu kḽasini vha tshi khou funzwa khathihi na kushumele kwavho nga u angaredza, zwo khwini-fhadzea," ndi Vho Sejake musi vha tshi ḽadzisa.

Sa izwi pfufho khulwane ine tshikolo tsho kundaho tsha ḽo i wana hu u fhaṽelwa khitshi ya maimo a nṽha ya u bikela khayo nga vha Tiger Brands Foundation, mbekanyamushumo ya u ṽetshedza zwiḽiwa kha vhagudi ya tshikolo itshi i ḽo khwini-fhadzea.

Tshikolo itshi tshi dovha hafhu tsha vhona uri hu khou vha na nḽisedzo ya zwiḽiwa yo eḽanaho nahone ine ya khou langwa nga nḽila yavhuḽi u itela uri hu si vhe na fhahelelo ya zwiḽiwa kha iyo mbekanyamushumo.

"Sa tsumbo, ri na ngade ya zwiḽiwa ine ya ri thusa nga miroho u itela u engedza kha iyo ine ya ṽetshedzwa

nga mbekanyamushumo ya NSNP," hu ṽalutshedza Vho-Sejake.

Vhathubi vha pfufho

Kha tshigwada tsha Zwikolo zwa Khwinesa, tshikolo tsha Grootdrink Intermediate tshine tsha wanala fhaḽa kha Tshiṽirikini tsha Mgcawu vunduni ḽa Northern Cape, ndi tshone tsho dzhiaho vhuimo ha vhuvhili ngeno tshiṽiriki tsha Metro North tshine tsha wanala kha ḽa Western Cape tsho dzhia vhuimo ha vhuraru. Tshiṽwe na tshiṽwe tsha zwiṽiriki izwi tsho wana zwishumiswa zwa ofisini na dzikhompuyutha.

Kha nṽwaha wa 2020/21, vha NSNP vho ṽetshedza zwiḽiwa zwa vhana kha zwikolo zwi linganaho 21 189. ①

Kha vha tsireledze vhana kha inthanethe

Musi ḽifhasi ḽi tshi khou bvela phanda na u pfukela kha maitele a u shumisa inthanethe, ndi zwa ndeme uri vhana na vhone vha shumise tshikhala itshi fhedzi nga thungo vha tshi khou ḽi dzula vho tsireledzea.

Vha Sisteme ya Mafhungo na Vhudavhidzani ha Muvhuso (GCIS) na vha *Dignity Africa* vha kha ḽi tou bva u fara muṽangano nga inthanethe na vha *Media Monitoring Africa* (MMA) khathihi na vha Bodo ya Matambwa na Nyandadzo (FPB) wa u gudisa vhana, vha dededzi, vhabebi khathihi na vhadzulapo nga ha vhuḽifhinduleli havho musi vha tshi khou shumisa inthanethe.

Vho Phakamile Khumalo vhane vha vha Mulangi wa Mbekanyamaitele kha tshimiswa tsha Mveledziso ya Zwikili zwa Vhadzulapo na Nyandadzamafhungo kha MMA, vha ri vhana vhaṽwe na vhaṽwe vha sumbe (7) kha vha fumi (10) vhe vha fhindula mbudziso sa tshipiḽa tsha Thoḽisiso nga ha Inthanethe kha Vhana

vha Afrika Tshipembe, vho amba uri vho shumisa inthanethe nga nḽa ha thendelo ya vhabebi vhavho. Ndi vhana vhaṽa fhedzi kha vhana vhaṽwe na vhaṽwe vha fumi vhe vha amba uri vha na nḽivho fhuḽu nga ha tsireledzo ya inthanethe.

Hezwi zwo sumbedza uri vhana vha ṽoḽa zwikili na zwishumiswa zwa u vha thusa kha u shumisa inthanethe nga nḽila yo tsireledzeaho.

Vho Mmaletjema Poto vhane vha vha Muofisiri wa Tsireledzo ya Vhana kha tshiimiswa tsha FPB vho amba uri vhabebi vha tea u ḽivha nga ha khombo dzine vhana vhavho vha livhana nadzo kha inthanethe, dzine ha katelwa u vhona zwifanyiso zwa vhana vha songo ambara kana vha tshi khou ita zwa vhudzekani kana u tambudzwa ha vhana lwa vhudzekani khathihi na u kwengweledzwa ha vhana uri vha ḽidzhenise kha zwiito zwenezwo zwa vhudzekani nga vhatu vhane vha zhongonedza vhana lwa vhudzekani.

Vhana vha nga swika hune

vha vha zwipondwa zwa vhatu vhane vha zhongonedza vhana lwa vhudzekani kha inthanethe zwenezwo musi vha tshi khou sokou fhenda masiatari o fhambanaho kha inthanethe hu sa tou vha na zwine vha khou ṽoḽa lune vha fhedza nga u puṽedza ḽinki dzi sumbedzaho zwithu zwi songo teaho. Vhaiti vha vhutshinyi uvhu vha swika hune vha kona u fhura vhana uri vha vha fulufhele lune mafheloni azwo vha vho thoma u kwengweledza vhana avho uri vha ḽidzhenise kha zwiito zwa vhudzekani.

"Nwana u mbo ḽi thoma u niwa nga fhoṽi nahone a si vhudze muthu nga ha zwiito izwo, zwine hezwi zwa ita uri zwi mu konḽele u ḽibvisa kha tshikwekwe tsha u kwengweledzelwa zwa vhudzekani," vha ralo Vho Poto.

Vho dovha hafhu vha kaidza na zwiito zwa u rumelana dzividio na zwifanyiso zwa vhana vha songo ambara kana vha tshi khou ita zwa vhudzekani nga inthanethe.

"Yo no tou vha nḽowelo u rumelana zwifanyiso na

zwiṽwe nga u shumisa nyandadzamafhungo dza matshilisano. Fhedzi u rumelana zwifanyiso izwi zwa lushaka ulwu, zwi tou vha vhuṽanzi ha uri nṽwana uyo u khou tambudzwa. U vha na zwifanyiso na vidio idzo kana u zwi rumela kha vhaṽwe vhatu, ndi mulandu wa vhutshinyi," Vho Poto vha a ḽadzisa.

Thuso i hone

Hu na zwishumiswa zwinzhi zwine zwa vha hone zwa u thusa vhana uri vha shumise inthanethe nga nḽila yo tsireledzeaho. Vha MMA vha na mbekanyamushumo ine vha khou i tshimbidza i ḽivhiwaho sa *Web Rangers* ine ya vha mbekanyamushumo ya u gudisa u shumisa zwishumiswa zwa didzhithala ya u pfumbudza vhana, vhabebi na vhadadedzi. Vidio dzine dza funza nga ha zwiito zwa u tambudzwa kha inthanethe, u rumelana milaedza ya zwa vhudzekani khathihi na zwa u kwengweledzwa ha vhana uri vha ḽidzhenise kha zwiito zwa vhudzekani nga inthanethe, dzi khou wanala kha www.webrangers.co.za

Vha MMA vha dovha hafhu vha thusa vhana nga kha webusaithi yavho ya Hashplay (<https://hashplay.co.za>), ine ya vha na luvhanda lwa nyandadzamafhungo dza matshilisano lune lwa nṽa vhana tshikhala tsha u amba na mueletshedzi o gudelaho kha inthanethe nga ha zwine vha khou ṽangana nazwo kha nyandadzamafhungo dza matshilisano.

Vha *Digify Africa* na vhone vha na tshishumiswa tsha u rumela milaedza nga mahala tshi vhidzwaho u pfi *Kitso WhatsApp* tshine tsha thusa vhana uri vha kone u bveledza vhukoni havho ha u shumisa tshishumiswa tsha didzhithala. Kha vha dalele <https://digifyafrica.com/learners-responsible-citizens>.

Vha nga vhiga zwiito zwa u tambudzwa ha vhana lwa vhudzekani kana kha-khathi dzo livhiswaho kha vhana kha vha FPB nga u tou rumela imeḽi kha hotline@fpb.org.za kana nga u tou founela kha nomboro ya 012 003 1400. Vha nga ḽi vhiga zwiito izwi vha songo ḽibula dzina. ①

government
communications

Department:
Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of
Editorial and Production
Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Editor-in-Chief
Tyrone Seale | Tyrone@gcis.gov.za

Managing Editor
Irene Naidoo | irene@gcis.gov.za

News Editor
Noluthando Motswai

Writer: More Matshediso

Graphic Designers
Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants
Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners
Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatse
Thandolunye Magudulela | Sizwe Ziqubu

All rights reserved. Reproduction of the newspaper in whole or in part without written permission is strictly prohibited.

Vuk'uzenzele
is published by Government
Communications (GCIS)

Printed by:

PRINTING SOLUTIONS
Pty Ltd

Distributed by:

ON THE DOT

Mbuelo dza muthelo dzo khwinifhadzeaho dzi tikedza mvusuludzo na nyaluwo

Vha Tshiimiswa tsha Tshumelo ya Muthelo ya Afrika Tshipembe (SARS) vha kha ḡi tou bva u ḡivhadza kha mvelelo dza muvhigothangeli wavho zwauri vho kona u kuvhanganya mbuelo ya masheleni a paḡaho R1.5 trilioni vhukati ha ṁwedzi wa Lambamai 2021 na Ṭhafamuhwe 2022.

Hezwi zwi amba u khwinifhadzeahona nga 25% musu zwi tshi vhambedzwa na 15% ya ṁwaha wo fhelaho phanḡa ha musu hu tshi ṭaha dwadze la COVID-19.

Nga tshenetsho tshifhinga tshithihi, vha SARS vho badela murahu masheleni manzhi vhukuma kha vhatheleli ane a fhira a ṁṁwaha yoṭhe u bva tshe SARS ya vhumbiwa ṁṁwahani ya 25 yo fhelaho. Zhendedzi la u kuvhanganya mbuelo dza muthelo line la vha na vhukoni ndi lone thikho kha u fhaṭa shango line la vha na vhukoni. Masheleni e a kuvhanganywa nga vha SARS ndi one ane a ita uri hu kone u vha na ṁḡisedzo ya tshumelo khathihi na themamveledziso.

Nga kha masheleni a lingano R17.8 trilioni e SARS ya a kuvhanganya u bva tshe ya vhumbiwa nga ṁwaha wa 1997, ro no kona u fhaṭa themamveledziso nnzhi dza zwa matshilisano u fana na dzikilini, zwikolo, maongelo, u vusuludza na u fhaṭa bada ntswa khathihi na u tikedza vhashai zwitshavhani zwashu nga kha magavhelo a matshilisano na zwiṁwe.

Musi sisteme dza u kuvhanganya mbuelo khathihi na milayo ya hone ya u dzi tikedza zwi tshi khou shuma zwavhuḡi, dzi sa

konḡi nahone dzi tshi pfala, zwi ṭuṭuwedza uri hu vhe na u tevhedza milayo yadzo nga vhumzhi.

Zwa u vhuwedzedza vhudziki na u fulufhedzea ha tshi-imiswa tsha SARS zwo vha tshiṁwe tsha zwipikwa zwanga zwa u tou thoma musu ndi tshi nangwa sa Phresidenṁe nga ṁwaha wa 2018.

U tou fana na zwiṁwe zwi-imiswa zwinnzhi zwa ndeme, tshiimiswa tsha SARS na tshone tsho kwamea nga masiandaitwa ane a si vhe avhuḡi a zwiito zwa u dzhenelela kha ndaulo ya muvhuso nga vhatheleli vha ṁṁḡa, u dzhenelela ha polotiki, ndangulommbi na zwiṁwe zwiitisi zwe zwa khakhisa kushumele kwatsho. Hezwi zwo vha na masiandaitwa a re kha-gala ane a sa tou vha fhedzi u nyadza vhatheleli, fhedzi ane a dovha hafhu a swikisa kha u shayea ha fulufhelo nga vhabindudzi kha tshiimiswa itshi.

Nga ṁwaha wa 2018, ndo ta khomishini ya ṭhodisiso kha zwa ndaulo na mavhusele a muthelo kha tshiimiswa tsha SARS ye mudzulatshidulo wayo a vha Muhaṭuli vho nothaho, Vho Robert Nugent. Khomishini yo ṁetshedza muvhigo wayo wa u fhedza mafheloni a ṁwaha wonoyo wa 2018.

Nga murahu ha ṁṁwaha ṁṁḡa u swika zwino, tshiimiswa tsha SARS tsho no tevhedzela themendelo dza khomishini iyi dzi lingano 16 khathihi na dziṁwe ṭhuku dza 27 u itela u vhuwedzedza vhudziki kha tshiimiswa tsha SARS.

Tshiimiswa tsha SARS tsho kona u ḡa na pulane dzo livhiswaho kha u bvedza tshanduko u itela uri tshi

kone u ḡivhea kha tshiimo tshavhuḡi tsha u bva phanḡa kha vhukoni na mashumele a maimo a ṁṁḡa. Tshiimiswa itshi tshi na mbekanyamus-humo yo khwaṭhaho ine ya ṭuṭuwedza mikhwa kha zwa muthelo khathihi na u tevhedzwa ha milayo ya hone.

Mitengo i re ṁṁḡa zwazwino ya zwibveledzwa zwa mbambadzo, ye ya ita uri hu vhe na u engedzea ha muthelo ya mbuelo kha zwa mabindu, ndi yone yo shelaho mulenzhe kha uri hu vhe na u engedzea zwiḡulwane ha u kuvhanganywa ha mbuelo ya muthelo ha zwenezwino. Zwiṁwe zwe na zwone zwa shela mulenzhe zwiḡulwane, ndi maga e a dzhiwa nga vha SARS a u khwinifhadza sisteme yavho ya thekinoḡodzhi ya mafhungo khathihi na dziṁwe themamveledziso, u kwinnifhadza maitele a zwithu, u thola vhatheleli vha vha na vhukoni, u thivhela zwiito zwa u tinya u badela muthelo khathihi na zwiito zwa vhu-gevhenga.

Iṁwe ya themendelo dza Khomishini ya Nugent yo vha ya uri SARS i tea u dovha hafhu ya vusulusa vhukoni ha mashumele kha zwa u lavhelesa na u ṭodisisa zwiito zwa mbambadzo dzi siho mulayoni.

Tshigwada tsha u lwa na Zwiito zwa Ikonomi i siho Mulayoni tshe tsha vhumbiwa hafhu nga huswa nga ṁwaha wa 2018 tsho vha na u phuletshedza hunzhi kha zwa u thivhela zwiito zwa mbambadzo dzi siho mulayoni.

Muthelo wo kuvhanganywaho u bva kha khamphani dzo ṁwaliswaho kha JSE, khamphani dza dzitshaka khathihi na vhatheleli vha vha na mbuelo nnzhi

dza masheleni zwazwino u khou langwa nga ṁḡila yavhuḡi nga Yunithi ya Mabindu Mahulwane ya ha SARS ye ya rwelwa ṭari nga ṁwaha wa 2020.

Nga mulandu wa pulane idzi dza u shandukisa zwithu kha tshiimiswa itshi tsha SARS, ho no vha na u khwinifhadzeahona kha zwa u tevhedza milayo ya muthelo wa mbuelo ya muthu zwawe, muthelo wa mbuelo dza mabindu na muthelo wa mbuelo dza vhas-humi vha wanaho muholo.

Vha ha SARS vha khou ita uri avho vane vha dzulela u tinya muthelo, avho vane vha wana masheleni nga ṁḡila ya vhugevhenga khathihi na avho vane vha ḡidzhenisa kha zwiito zwa vhuḡa, vha konḡelwe u bvela phanḡa na zwiito zwenezwo. Zwi a ḡivhea uri tshiimiswa itshi tsha muthelo ndi tshiṁwe tsha zwiimiswa zwi shumaho zwavhuḡi vhukuma kha u thivhela zwiito zwa vhuḡa.

Afho hune kutshilele kwa muthu kwa si anane na izwo zwa a zwi ḡivhadza sa mbuelo kana muholo wawe, vha ha SARS vha mbo ḡi ita odithi dza u sengulusa matshilele a tshi vhambedzwa na mbuelo dza muthu onoyo. Kha ṁwaha wo fhelaho, vha ha SARS vho kona u khunyeledza odithi dza matshilele dze dza ita uri hu kuvhanganywe ṁṁwe masheleni a lingano R474 ṁilioni.

Zwenezwo musu ri tshi khou lingedza u bvela phanḡa na ndingedzo dza u khwaṭhisa vhukoni ha muvhuso khathihi na u fhaṭa hafhu nga huswa zwiimiswa izwi zwa vha zwo ngwandamedzwa nga ṁwambo wa u dzhenelela ha vhatheleli vha ṁṁḡa kha ndaulo

ya muvhuso, hu na zwinnzhi zwine ra nga guda u bva kha zwa vha SARS vha zwi swikela kha tshifhinga tshenetshi tshiṭukutuku.

Arali zwiimiswa zwa muvhuso zwi tshi khou langwa nga ṁḡila yavhuḡi, musu zwi tshi sumbedza u fulufhedzea na u sa dzhia sia kha kushumele kwazwo, hezwi zwi shela mulenzhe kha u engedza fulufhelo line vhatheleli vha vha ṁḡo kha muvhuso. Fulufhelo la vho-ramabindu na vhabindudzi na lone li a khwinifhadzeahona, zwa ṭuṭuwedza vhubindudzi nga vhumzhi khathihi na nyaluwo ya ikonomi.

Vharangaphanḡa na vha shumi vha tshiimiswa tsha SARS vha tea u fhululedzwa kha mushumo uyu wavhuḡi wa tshiimiswa itshi. Ndi-vhuwo dzi tea u livhiswa kha vhatheleli vha muthelo vha fulufhedzeahona vha Afrika Tshipembe. Nga ṁṁḡa ha tshumisano yavho, mbuelo dza zwenezwino dzo vha dzi sa ḡo konadzea. Izwo zwauri vha ha SARS vho engedza tshivhalo tsha vhatheleli nga u ṁwalisa vhaṁwe vhatheleli vhaswa vha lingano 1.8 ṁilioni kha ṁwaha wo fhelaho, na zwone ndi iṁwe mvelaphanḡa khulwanesa.

Ri nga kona fhedzi u fhaṭa hafhu nga huswa shango lahu la Afrika Tshipembe arali ri tshi nga bvela phanḡa na u swikela hovhu vhuḡifhinduleli hashu roṭhe nahone arali ri tshi nga khwaṭhisa mushumo une wa vha kati zwazwino wa u vho na uri masheleni aya a muthelo a khou shumiswa nga ṁḡila ya vhuṭali nahone yo teaho. 1